

Az erkölcsi jelenségnek a fenomenológiai szemléletmódon belüli vizsgálata közelebb hozta számomra a személyes élet világ- és időhorizontban való értelmezését, azaz a történelmi folyamatba való beágyazottságát és a történelmi eseményeknek a személyiség önértelmezésébe való beleszövődését.

Ungvári Zrínyi Imre

Erkölc, politika, társadalom

Írások
Ungvári Zrínyi Imre
köszöntésére

Többllet 2025 | 1

ISSN 2067-2268

9 780206 722685

Többllet

2025 | 1

TÖBBLET

Az Erdélyi Magyar Filozófiai Társaság lapja
Kiadja a LIBROFIL – az EMFT kiadója
Megjelenik félévente Kolozsváron

Alapítási év 2009

XVII. évfolyam 1. (34.) szám, 2025. június

Főszerkesztő: Gregus Zoltán

Szerkesztőség: Bakcsi Botond, Bíró Noémi, Ivácson András Áron,
Nagy Imola, Soós Amália-Mária, Ungvári Zrínyi Imre

Szerkesztőtanács: Darida Veronika, Keszeg Anna, Laczkó Sándor,
Losoncz Alpár, Marosán Bence, Nyíró Miklós,
Szigeti Attila, Ullmann Tamás, Valastyán Tamás,
Veress Károly, Zuh Deodáth

A lapszám szerkesztője: Gregus Zoltán és Soós Amália-Mária

Korrektúra: Szabó Beáta

Levelezési cím: tobblet.2009@gmail.com

Az egyes lapszámok adatait a MATARKA adatbázis tartalmazza.

Támogatók:

Borítóterv: Gregus Zoltán

Grafikai arculat: Fülöp Zoltán

Műszaki szerkesztés: Metaforma Kft.

ISSN 2067–2268

Tartalom

Előszó	5
SZILÁGYI Botond Szerencsés együttállások. Életútinterjú Ungvári Zrínyi Imrével	7
MESTER Béla A Kantról szóló korai magyar filozófiai diskurzus fordulópontja	37
DEMETER M. Attila Szabadság és egyformaság	51
SZIGETI Attila Az idő kritikai politikai gazdaságtana. Kapitalista és posztkapitalista társadalmi idő	70
LOSONCZ Alpár Két jegyzet	85
ZSOLNAI László Ami megtartó és jó a Földnek	93
LACZKÓ Sándor Szócikk-variációk butaságról, vadságról és szelídségről	102
SOÓS Amália Mindennapi boldogságunk margójára	113
VERESS Károly A hermeneutikai jóindulatról II.	121
RANCZ Mónika A nyitott kérdés	137

KOVÁCS Barna Bizalom – beszéd – test	148
GREGUS Zoltán A művészet mint a társadalmi rés gyakorlata. Egy relációesztétika lehetőségei és határai	152
IVÁCSON András Áron Az igaz ember igaz tudása	165
BAKCSI Botond Az egalitarizmus és a felelősség dilemmái. Etikai-társadalomfilozófiai vázlat	190
MIROÁR KEREKES Erzsébet Böhm Károly filozófiájának utóéletéről	215
BUDOÁR Jean-Fabien SPITZ Egyéni felelősség és társadalmi igazságosság	220
Jean-Fabien SPITZ A szociális állam, az egyenlőség és a szabadság dilemmája	235
Számunk szerzői	251

Előszó

E lapszámmal köszöntik barátai, munkatársai, tanítványai 65. születésnapja alkalmából Ungvári Zrínyi Imrét, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Filozófiai Tanszékének docensét, és kívánnak neki termékeny, sikerekben gazdag további éveket.

Ungvári Zrínyi Imre az egyetemi diploma megszerzése után néhány évig középiskolai tanár Érkeserűn, Lukafalván, majd Marosvásárhelyen. 1996 után a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szisztematikus Filozófia Tanszékén kezdetben etikát, értékelméletet és filozófiai antropológiát tanít, egyetemi tankönyveket ír, majd jelentős tudományszervező tevékenységet folytat a Magyar Filozófiai Intézet (Kolozsvári Alkalmazott Etikai Konferenciasorozatot), illetve az Erdélyi Magyar Filozófiai Társaság keretében (EMFT Tanulmányi Napok). Filozófiai munkássága Böhm Károly értékelméletének kutatásával indul, de szakmai érdeklődése és publikációi számos filozófiai diszciplínát érintenek, elsősorban erkölcsfilozófiai, alkalmazott etikai, antropológiai, fenomenológiai, kultúraelméleti és magyar filozófiai kérdéseket.

Jelen kiadvánnyunkkal e gazdag és sokrétű életmű előtt kívánunk tisztelni. A lapszám első részében egy személyes hangvétellű életútinterjú kapott helyet, amelyet tanítványa, Szilágyi Botond készített vele. Az ezt követő tanulmányok és esszék elrendezése során tematikus érintkezéseket igyekeztünk szem előtt tartani, bár a szövegek nagy szórást mutatnak a magyar filozófia, a politikai filozófia, a társadalomfilozófiai és erkölcsi kérdések területén. A Miroár rovatban recenzió olvasható Ungvári Zrínyi Imre *Egy életmű „képződésének” konstellációi. Böhm Károly filozófiájának utóélete* című kötetéről. Az utolsó rovatban Jean-Fabien Spitz francia filozófus egy-egy kötetének gondolatmenetét röviden összefoglaló szövegek fordításai kaptak helyet, amelyek a társadalmi igazságosság szempontrendszerén belül újra felvetik az egyéni felelősség, a szabadság és egyenlőség kérdéseit.

A tanulmányok szerzői részben Ungvári Zrínyi Imre tanszéki munkatársai, egykori tanítványai, részben a szakterület elismert kutatói, és egyben az ünnepelt barátai. Köszönetünket fejezzük ki azért, hogy a lapszámnak szánt írások jóvoltából ez a válogatás tartalmas és változatos betekintést nyújt az erkölcsi, politikai és társadalomfilozófiai kérdésekbe.

A szerkesztők

A Kantról szóló korai magyar filozófiai diskurzus fordulópontja¹

MESTER BÉLA

E-mail: mesterbla@gmail.com

Bevezető: Immanuel Kant szerepe a magyar filozófiai gondolkodás történetében

A következőkben annak a folyamatnak a rekonstrukciójára és értelmezésére vállalkozom, melynek során a magyar *Kant-vita* (1792–1822) keretében a súlypont áthelyeződik az ismeretelméleti és természetfilozófiai kérdésekről a morálfilozófiára. Szükségesnek tűnik előjáróban áttekintést adni a kanti filozófia sajátos jelentőségéről a magyar bölcselet és általában a magyar művelődés történetében, különös tekintettel a filozófiának és a tudományoknak a magyar *Kant-vita* idején azzal szorosán összekapcsolódva jelentkező nyelváltására és arra az aspektusra, hogy az áttérés a latinról a magyar nyelvre összefüggött a nyilvánosság terének modernné válásával, szerkezetváltásával. Kantnak sajátosan a

1 Itt közölt tanulmányom szövege a Debreceni Egyetemen még 2014. április 3-án tartott konferencia-előadásomon alapul, amelynek első változata a konferencia kötetében jelent meg, lásd Mester Béla: A Kantról szóló korai magyar filozófiai diskurzus fordulópontja. In: „...amennyiben szellemi lények vagyunk”. *Tanulmányok Immanuel Kant aktualitásáról*. Szerk. Tánczos Péter – Varga Rita. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016, 77–91. A szöveg bő évtizeddel későbbi átolvasása, a szakirodalmi hivatkozások frissítése során tudatosult bennem, hogy ez alatt az idő alatt megfogható módon gyarapodott a tág értelemben vett magyar kantianizmus irodalma, többek között és nem utolsósorban Ungvári Zrínyi Imre munkásságának köszönhetően; ugyanakkor ebből a tekintélyes irodalomból csak a legszükségesebb tételekre volt módomból hivatkozni. Írásom jelen, frissített változata A „*sensus communis*” hagyománya a magyar gondolkodásban: A filozófia és a nyilvánosság tere; nyilvános filozófia, nemzeti filozófia, nemzetkeletológia című kutatási projekt keretében készült (NKF/OTKA K 135638).

magyar kultúra szempontjából tárgyalt jelentőségét áttekintvén vázlatosan bemutatom magának a három évtizedre nyúló magyar Kant-vitának a menetét, színterét, intézményi háttérét és fontosabb szereplőit. Ezt követően képet adok a magyar Kant-kritikák és Kant-apológiák egymástól különböző filozófiai háttéréről, eltérő érintkezési pontjairól a korabeli európai filozófiával és a filozófiatörténeti hagyománnyal, valamint a diskurzus időközben megváltozott tematikájáról. Utóbbira az ismeretelméleti alapkérdések kezdeti előtérbe állításától a morálfilozófiai problémákra való összpontosítás felé fordulás a jellemző. Mindeközben nem feledkezhetünk meg a politikai körülmények – Kant műveinek betiltása a Habsburg Birodalomban, később a napóleoni háborúk alatti áldatlan állapotok – hatásáról sem mind a művek keletkezéstörténetét, mind korabeli értelmezésüket tekintve. Írásom utolsó részében azt taglalom majd, hogy az oktatás és a közgondolkodás hagyományába a 19. század második harmadára betagozódó kanti gondolkodás jelenléte milyen főbb következményekkel járt a magyar filozófia későbbi történetére. Különösen érdekes lenne itt megvizsgálni azt a lényeges eltérést, amit a magyar Hegel-recepció szerepe, súlya mutat a szomszédos filozófiai kultúrákkal összehasonlítva, és amelynek egyik okát az ugyanezen kultúrákhoz képest elterjedtebb, elfogadottabb magyar kantianizmusban láthatjuk; ennek tárgyalása azonban nem fér bele jeledolgozat kereteibe. A (jelentős mértékben kantiánus) filozófiai kultúra befolyással volt a kor politikai eszmetörténetére is. A bevezetőben elég utalni arra a kihívásra, amelyet a reformkor politikai közbeszédében egy ponton mind a liberális, mind a konzervatív oldalon dominánssá váló, benthami eredetű haszonelvű szóhasználatnak, „a legnagyobb szám legnagyobb boldogsága” elvének teoretikus feldolgozása, a kanti morálfilozófiával való megfeleltetésének kívánalma jelentett. Ennek kapcsán feltételezéseket fogalmazok meg azzal kapcsolatban, hogy a magyar Kant-recepció első generációjában, a Kant-vita során kialakult, a morálfilozófiára összpontosuló magyar kantiánus gondolkodás hagyománya milyen hatással volt az előző századforduló filozófiai életére, különös tekintettel az akkoriban felbukkanó axiológiai törekvésekre. Más szavakkal megfogalmazva a problémát: hogyan befolyásolta a neokantianizmus magyar recepcióját, a neokantiánus eredetű eszmék felhasználását a magyar filozófiában a még Kant idejére visszavezethető magyar filozófiai hagyomány?

A filozófia nyelvének, nyilvánosságterének megváltozása Európában és Magyarországon Kant tevékenységének tükrében

Kant gondolkodásának hatástörténetét a magyar filozófiatörténet szempontjából nem értékelhetjük helyesen annak figyelembevétele nélkül, hogy a folyamat párhuzamosan játszódik le a modern magyar nemzeti kultúra megalapozásával. Maga a Kant-vita beágyazódik az 1790-es években elkezdődő, majd a háborús években lefékeződő reformfolyamatba, majd közvetlenül a reformkort megelőző években zárul le, így fiatalabb szereplői még élnek és aktívak a reformkor első szakaszában. A kulturális nemzetépítés jellegzetesen modern programja, amely az irodalom, a művészetek, a tudományok, a filozófia és a nyelv modernizálásának tudatos megtervezésében jelentkezik, a filozófiában különösen szorosan kapcsolódik össze a szakmai nyilvánosság szerkezetváltozásával és az ezzel összefüggő nyelvváltással. Jól mutatja ezt a Kant-vitát elindító és lezáró szövegek műfaja és nyelve. A kanti filozófiát bíráló önálló, latin nyelvű kötetekkel indul a polémia,² amelyeknek szerzői inkább tekintik magukat a Kant filozófiájáról szóló korabeli nemzetközi filozófiai vita, mint a hasonló tárgyú hazai diskurzus részesének. Az utolsó idetartozó írások viszont már mind a kantiánus, mind a Kant-kritikus oldalon kivétel nélkül magyar nyelvűek, és az időközben megteremtődött szaksajtóban, a mai értelemben vett szaktanulmányként jelennek meg,³ illetve irodalmias formában eléri a napilapok hétfégi kulturális magazinjainak

2 Josephi Rozgonyi: *Dubia de initiis transcendentalis idealismi Kantiani* / Rozgonyi József: Kétségek a kanti transzcendentális idealizmus alapvetéseivel kapcsolatban. Fordította Guba Ágoston; a jegyzeteket összeállította Guba Ágoston – Mester Béla; a fordítást az eredetivel egybevetette Kondákor Szabolcs; a latin szöveg sajtó alá rendezésében részt vett Gángó Gábor. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest, 2017. Az eredeti kiadás adatai: Josephi Rozgonyi: *Dubia de Initiis transcendentalis idealismi Kantiani, ad viros clarissimos Jacob et Reinhold*. Typis Matthiae Trattner, Pestini, 1792.

Joannes Baptista Horváth [Horváth Keresztély János]: *Declaratio infirmitatis fundamentorum operis Kantiani Critik der reinen Vernunft*. Typis regiae universitatis Pestiensis, Budaë, 1797.

3 Lásd erre példaként a vitában megjelent utolsó publikációt, amely egyben Rozgonyi József utolsó írása is: Rozgonyi József: Aristippus védelme. *Tudományos Gyűjtemény*, 1822. 6/7. 52–61.

olvasóközönségét is.⁴ Kant mind későbbi követői, mind kritikusai számára mintát adott írásainak a nyilvánosságban való megjelenési módjában is. Jóllehet a német kultúrában a nemzeti nyelvű filozófiai tevékenység úttörőjeként a lipcsei Christian Thomasiust szokás megemlíteni, a zömében német nyelven való publikálás valójában csak Kant korától, nagymértékben éppen az ő személyétől kezdve vált megszokottá, majd normává. Az ő esetében már tisztán látszik, hogy a latint felváltó német nyelvű publikálás részben együtt jár az egyetemek hálózatoként létező szűkebb és arisztokratikusabb szakmai nyilvánosságból való kilépéssel a folyóiratok és az egyetemtől független könyvkiadók jelentette szélesebb körű, demokratikusabb nyilvánosságba. A nemzeti nyelvű filozofálás természetesen nem azonos mértékben szigeteli el a filozófust a nemzetközi filozófiai élettől a magyar és a német nyelv esetében, ám a szakmai nyilvánosság szerkezetének a nyelvváltással együtt járó megváltozása minden nyelv esetén hasonló, és olyan, az európai filozófiai hagyomány számára jelentős nyelvek esetén is megvan a – filozófiatörténet-írásban sokszor alábecsült – következményük, mint a német. A magyar filozófiai kultúra esetében még látványosabban tűnik ki, hogy az anyanyelv, amely először a Kant-vita második szakaszában válik a filozófiai diskurzusban dominánssá, sajátos diskurzusteret, az európai filozófiai hálózatokba szervesen beilleszkedő, attól mégis világosan megkülönböztethető filozófiai életet hoz létre, amely – térségünkben jórészt magyar sajátosságként – kanti fogalmakkal kezdi értelmezni önmagát, és gondolkodásunk történetében először definiálódik *magyar filozófiaként*.

Kant maga is tisztában volt a filozófiai nyilvánosságnak a német nyelvterületen jórészt az ő életében végbement szerkezetváltozásával, reflektált is rá, és e reflexiókat beépítette filozófiájának legnépszerűbb formában kifejtett részébe, azaz felvilágosodásértelmezésébe oly módon, hogy azok levezethetők legyenek ismeretelméletének fő tételeiből. Az észhasználat módjainak megkülönböztetése ezeken a szöveghelyeken közvetlen kapcsolatban van magának az egyetemi professzorként létező

4 Példa lehet erre éppen az az írás, amelyre válaszként született Rozgonyi Józsefnek az előző lábjegyzetben hivatkozott szakcikke: U. T. L. [Ungvárnémeti Tóth László]: Beszélgetés. Aristipp. Kant. Merkúr. In: *Ungvárnémeti Tóth László művei*. Sajtó alá rendezte Merényi Annamária – Tóth Sándor Attila; a görög szöveget gondozta Bolonyai Gábor. Universitas Kiadó, Budapest, 2008, 541–542. Eredetileg a *Hasznos Mulatságok*, a *Hazai 's Külföldi Tudósítások* heti két alkalommal megjelenő mellékletének 3. évfolyamában, 1819-ben jelent meg, a második félesztendő 36. számában, 181–284.

közép-európai filozófusnak az új lehetőségeivel a nyilvánosság megváltozott terében. Nem kell megerőszakolni a textusokat ahhoz, hogy a *philosophia in sensu scholastico* és *in sensu cosmopolitico* fogalompárjában,⁵ vagy különösen az ész nyilvános és magánhasználatának megkülönböztetésében⁶ az egyetemi katedrájáról a rendszeres sajtótermékekben való publikálás révén magát egyszeriben a nyilvánosság más terében találó szerző közvetlen tapasztalatát véljük felfedezni. Csakhogy ami Kantnak a maga korában *németül* joggal tűnhetett az iskolafilozófiával szemben megfogalmazott világpolgári szemléletnek, az ugyanabban az időben, és különösen a következő nemzedék életében *magyarul* már inkább tűnhetett egy nemzeti vállalkozás részének, miközben magukból a kanti szövegekből természetesen a világpolgári gondolatot vették át. A feszültség aközött a szándék között, hogy az iskolafilozófia közegéből kilépő filozófus világpolgárként szólaljon meg, és aközött a valóság között, hogy oly módon találja magát valamely újonnan létrejött modern nemzeti nyilvánosság keretei között, hogy annak következményeire nincs, nem is lehet felkészülve, természetesen nem magyar sajátosság. Léteznek olyan nacionalizmuselmélet, amely Kant gondolkodását is a modern európai nacionalizmus szellemi előkészítői között tartja számon, a königsbergi filozófus saját szándékaitól függetlenül.⁷ E feszültség a magyar közegben azonban hangsúlyosabban és tudatosabban jelenik meg a kortársak gondolkodásában. Mi sem jellemzőbb erre, mint az akadémián 1847-ben lefolytatott vita fogalmi kerete, amely az addig felhalmozódott magyar nyelvű filozófiai írások és a kortárs magyar nyelvű filozófiai élet helyét, jelentőségét igyekezett meghatározni.⁸ Az iskolai és világfilozófia

5 E fogalompár a következő szöveghelyeken jelenik meg: Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*. Ford. Kis János. Ictus, Budapest, 1996, 625–626. Immanuel Kant: Pöhlitz-féle metafizikai előadások (1788–89). In: Uő: *A vallás a pusztaság és határain belül és más írások*. Ford. Vidrány Katalin. Gondolat, Budapest, 1974, 128–133.

6 Kifejtését lásd: Immanuel Kant: Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás? In: Uő: i. m. (1974), 80–89.

7 Karakteres példa erre Elie Kedourie: *Nationalism*. 4. bőv. kiad. Blackwell Publishers, Oxford–Cambridge, 1993.

8 Szilasy János: Lehet-e magyar filozófia? A szöveget sajtó alá rendezte Mester Béla. In: *Tudomány és művészet a magyar nemzetépítés szolgálatában. Szöveggyűjtemény*. Szerk. Cieger András – Varga Bálint. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2017, 348–351. Eredeti megjelenése 1847-ben, a *Magyar Academiai Értesítő* 7. évfolyamának 6. számában, 152–154. Első komoly elemzése a szakirodalomban Percz László: A nemzeti filozófia születése. Egy 1847-es akadémiai vitáról. *Gond*, 1992, 1. évf. 2. szám, 29–35.

terminusaiban egyértelműen a kanti megkülönböztetést érhetjük tetten (*philosophia in sensu scholastico* és *in sensu cosmopolitico*), a vitát azonban éppen azért kezdeményezik, mert e kettő alá nem gondolják besorolhatónak a magyar filozófiai élet termékeinek nagyobb és fontosabb részét, ezért az *iskolai filozófia* és a *világfilozófia* közé még két módozatot javasolnak beilleszteni. Az első, az egyéni filozófia nem túl érdekes számunkra: idetartozik mindaz, amit a meglévő hagyomány iskolai továbbörökítésén túl végez egy filozófus, ám nem képződik belőle nagyobb ívű koncepció vagy rendszer. Voltaképpen ilyen a modern kor filozófiai írásainak nagyobb része, és ilyesmit művelek most éppen én is, amikor formába öntöm jelen írásomat. Az ennél magasabb, a világfilozófiánál viszont alacsonyabb szintre beosztott *nemzeti filozófia* azonban ugyanolyan viszonyban van az első kettővel, mint a *világfilozófia*, de főképpen éppen nyelve miatt nem válhat maga is világfilozófiává, és marad meg a nemzeti kultúra jelenségei között. Ezt a helyzetet neveztem régebbi írásomban *in sensu cosmopolitico* nemzeti filozófiának;⁹ és nézetem szerint ennek kialakulása érthető meg jól az évtizedekre elnyúló magyar Kant-vita menetének, kommunikációs és intézményes körülményeinek, és természetesen filozófiai tartalmának rekonstrukciója révén.

A magyar Kant-vita (1792–1822)

A Kant-vita a magyar filozófia történetének első olyan diskurzusa, amely a modern nyilvánosság terében zajlott. A régebbi, ehhez mérhető jelentőségű kora újkori polémiák, így az atomok létezéséről szóló eperjesi természetfilozófiai vita vagy a karteizianizmus körüli több évtizedes disputák még jórészt kényszerűen megmaradtak az evangélikus, illetve református felekezetek intézményrendszerén belül, olykor pedig közvetlen politikai kontroll alatt zajlottak: a területileg illetékes protestáns szuperintendenst, a zsinatot vagy éppen magát Erdély fejedelmét találhatjuk a döntőbírák között. Ehhez képest a Kant-vita, jóllehet a mindkét oldalon hozzászólók nagy többsége református volt, és a vita egyes szakaszainak közvetlen téje is református intézményekkel állt kapcsolatban – kantiánus szellemen írott tankönyvek bevezetéséről vagy ennek visszautasításáról volt szó az egyes egyházkerületek iskoláiban –, kezdettől fogva felekezetiileg semleges, az oktatási intézményrendszerrel független térben folyt.

9 Mester Béla: Nemzeti filozófia – in sensu cosmopolitico. *Kellék*, 2004, 24. szám, 125–136.

A kanti filozófia tanításának betiltása a Habsburg Birodalomban (1795), illetve az ez alóli részleges protestáns mentesség ténye ettől még természetesen hangsúlyosan megjelenik a korabeli szövegekben.

A vita az 1780-as évek szinte azonnali, különösebb polémiával nem járó, főként a felső-magyarországi evangélikus intézményrendszerbeli Kant-recepciót követően indult meg, kezdeményezője Rozgonyi Józsefnek, az újonnan alapított losonci református kollégium¹⁰ hosszú nyugat-európai peregrinációjából frissen hazatért igazgatójának latin nyelvű vitairata volt *a kanti transzcendentális idealizmus alapjait illető kételyeiről*, 1792-ben.¹¹ A vitát kirobbantó írás szerzője ugyan idős korában úgy emlékezett vissza, hogy ő írt Magyarországon először Kantról, és ezt a toposzt hosszú időn keresztül filozófiatörténet-írásunk is átvette, az utóbbi évtizedek kutatásai feltárták a vitát megelőző korai magyar Kant-recepciót,¹² a vita református elindítója azonban valószínűleg nem ismerhette ezt az evangélikus intézményrendszerhez kötődő tradíciót. A kézirat az előszó dátumának tanúsága szerint már 1791-re elkészült, a cenzúra engedélyének megszerzése és a nyomdai átfutás azonban késleltette a megjelenést. A korábbi dátummal érthetőbbé válik *Az ítélőerő kritikájának* mellőzése a hivatkozások között: 1790–1791-ben, amikor a kéziraton dolgozott a szerző, valószínűleg még nem jutott el hozzá a harmadik kritika. Fontos, hogy az 1791-es keletkezés kizárja a göttingeni professzor, Ernst Schulze munkájának hatását,¹³ akivel Rozgonyi csupán az 1810-es évek végén, nem sokkal halála előtt lépett érintkezésbe, és kezdett rá utolsó, összefoglaló műveiben komolyabban, rendszeresebben

10 A losonci iskola ugyan hosszú történeti előzményekre tekinthet vissza, ám csak ezekben az években vált jelentős kollégiummá. Ehhez nagymértékben hozzájárult annak a filozófiai tanári állásnak a megalapítása, amelynek betöltésére először Rozgonyi Józsefet hívták meg, mindjárt peregrinációjából való visszatérését követően.

11 Rozgonyi: i. m. (1792/2017).

12 Erről lásd Rathmann János: Zur Rezeption der Deutschen Aufklärung in Oberungarn. In: *Korszakok, irányzatok, életművek. Tanulmányok a közép- és kelet-európai felvilágosodásról / Epochen, Richtungen, Lebenswerke. Studien über mittel- und osteuropäische Aufklärung*. Szerk. Kiss Endre; közreműk. Egyed Emese és Rathmann János. Magyar Zsidó Szemle, Budapest, 2010, 103–117.

13 Lásd Gottlob Ernst Schulze: *Aenesidemus, oder über die Fundamente der von dem Herrn Professor Reinhold in Jena gelieferten Elementarphilosophie. Nebst einer Vertheidigung des Skepticismus gegen die Anmaassungen der Vernunftkritik*. Fleckeisen, Helmstedt, 1792.

és hangsúlyosabban hivatkozni.¹⁴ (Rozgonyi későbbi visszaemlékezésében maga is fontosnak tartja kiemelni írása elkészültének korábbi dátumát, a szövegkörnyezetből jól kikövetkeztethető módon éppen azért, hogy hangsúlyozza a függetlenségét attól a Schulzétól, akinek nézeteivel egyébként szimpatizált, és akiben szövetségest keresett és látott a Kant-kritika terén.) A válasz nem sokat késik a szintén új alapítású közös, latin nyelvű protestáns szemle hasábjain: az elkötelezett kantiánus névtelen recenzens a kritikai filozófia meg nem értésével vádolja Rozgonyit, és ezen az alapon egyértelműen elutasítja munkáját.¹⁵ A folyóirat néhány szám utáni megszűnése, majd a napóleoni háborúk kedvezőtlen anyagi és szellemi körülményei között a vita kényszerűen szünetel, Rozgonyi csupán a háború után tud válaszolni a recenzióra, igaz, ekkor külön brosúrát szentel a témának.¹⁶

A vita első, latin nyelvű szakaszához tartozik még Horváth Keresztély Jánosnak *A tiszta ész kritikája nézetei helytelenségének kinyilvánításáról* szóló kötete.¹⁷ Míg Rozgonyinak a Kant-kritika volt az első komolyabb, nyomtatásban is megjelent írása, nem számítva kötelezően publikált losonci székfoglaló előadását, a pesti egyetem egykor még Nagyszombatban tanító volt jezsuita¹⁸ emeritus professzorának ez az utolsó munkája, amelyet alcíme szerint saját, jóval azelőtt megjelent metafizikájának függelékéül

14 Kapcsolatukra már korán felfigyelt a magyar szakirodalom, lásd Rác Lajos: Egy magyar és egy német antikantiánus érintkezése. In: *Dolgozatok a modern filozófia köréből. Emlékkönyv Alexander Bernát hatvanadik születése napjára.* Franklin-társulat, Budapest, 1910, 537–549. Rác Lajos tanulmánya Szilágyi Benő fordításában idézi a *Dubiát*, viszonylag hosszán, megjegyezve, hogy a fordító az egész mű magyarításán dolgozik. Ez a legkorábbi adat arról a törekvésről, hogy Rozgonyi művét magyar fordításban is megjelentessék, azonban nincs tudomásunk ennek a korai kísérletnek a végeredményéről. (Rác Lajos és Szilágyi Benő a Sárospataki Református Kollégium tanárai voltak, ahol egy évszázaddal korábban Rozgonyi is professzor volt.)

15 *Dubia de Initiis transcendentalis idealismi Kantiani, ad viros clarissimos Jacob et Reinhold. Novi ecclesiastico-scholastici Annales Evangelicorum August. et Helvet. Confessionis in Austriaca Monarchia.* 1793, 1. évf. 2. szám, 60–89.

16 Rozgonyi József: *Responsio ad immodesti anonymi recensentis, crises, contra Dubia de initiis transcendentalis idealismi Kantiani.* Nádaskay, S. Patakini, 1816.

17 Horváth: i. m.

18 Az egykor a jezsuiták alapította és vezette nagyszombati, majd budai, még később pesti egyetemen az eredetileg jezsuita rendtag professzorok a rendnek a Habsburg Birodalomban történt betiltását követően is megtartották katedrájukat; őket szokás ebben a kontextusban „volt jezsuitáknak” titulálni.

szánt. Ez nem váltott ki különösebb reflexiót, hiszen szerzője nemsokára meghalt, így nem is vehetett részt a kibontakozó vitában, ám ez valószínűleg nem is volt a célja. Ugyanis amíg Rozgonyi az évtized elejének megelevenedő szellemi életében nyílt, az oktatási intézmények falain kívül zajló vitát kezdeményez írásával, addig Kant írásainak, filozófiája oktatásának a Habsburg Birodalom területén való 1795-ös betiltása, a kantianus professzoroknak az egyetemről és a katolikus iskolákból való elbocsátása után Horváth minden tekintélyével egyszer és mindenkorra kijelenti a kanti eszmék nem helytálló voltát, teoretikusan a hatalom által már meghozott politikai döntés mögé állva. A vita első, latin nyelvű szakaszának tágabb szöveghelyzetéhez tartoznak még azok a szöveghelyek Rozgonyi későbbi műveiben, ahol a filozófia szisztematikus tárgyalása során az egyes vélemények ismertetésekor másoknál általában jóval bővebben tér ki Kantra; illetve filozófiatörténeti áttekintésében megkísérlti történeti kontextusba helyezni a königsbergi gondolkodót. A vita latin nyelvű részéhez számíthatjuk még a magyar nyelvű vitaszakasz kantianus protagonistája, Márton István egyetlen latin nyelvű munkáját, az iskolafenntartó egyházi hatóságok rendelkezéséből ezen a nyelven írott tankönyvét is, noha ez jóval a vita latinról magyarra fordulása után jelent meg.¹⁹

A vita magyar nyelvű szakaszát Budai Ferenc névtelenül megjelent, általában csak *Rostaként* emlegetett, főként Márton István ellen írott pamfletje indítja, az eddigieknél összemérhetetlenül alacsonyabb szinten.²⁰ A vita később mégis főként Márton és Rozgonyi összecsapásává válik, bár a polémiába egyre többen szállnak be, többféle felekezeti, intézményi és diszciplináris háttérrel. Mivel a filozófiát először magyarul tanító pápai és a helyi latinisták közé számított pataki professzor vitájáról van szó, amelybe az előbbi oldalán, a támogató írásokat összegyűjtő kötet előszóírójaként és részben szervezőjeként Kazinczy Ferenc is bekapcsolódik,²¹ filozófiatörténet-írásunkban hamar kialakult az a kép, hogy itt a nyelvújítás latinista, filozófiai kultúrájukban is visszamaradott ellenfelei küzdenek meg a nyelvi és filozófiai modernizáció képviselőivel. Egy helyütt Rozgonyi maga is azonosítja a magyar kantianizmust Kazinczy

19 Márton István: *Guiliemi Krug Systema philosophiae criticae in compendium redegit, latine interpretatus est*. Typis Antonii Pichler, Vienna, 1820.

20 [Budai Ferenc]: *A' Kánt szerént való filozofiának rostálgatása levelekbenn*. Wéber Simon Péter, Pozsony, 1801.

21 *Prof. Tiszt. Márton István úrnak Ker. Morális Katechismus nevű munkájára írt Recenziók az azokra tett feleletekkel egybekötve*. A bevezetőt írta Kazinczy Ferencz. Pichler Antal, Béts, 1818.

nyelvújító körével: *A' pap és a' doctor a' sínlődő Kánt körül* című pamfletjét azzal a megjegyzéssel zárja, hogy a kantianizmust valójában „a Mondolatos társaság” tartja fenn Magyarországon.²² Értelmezésem szerint kettejük – Márton és Rozgonyi – ellentétében arról van inkább szó, hogy Rozgonyi kitart amellett az igénye mellett, hogy önálló nézetekkel vegyen részt a nemzetközi filozófiai diskurzusban, melyhez számára, magyar és holland kulturális mintái alapján, még mindig a latin nyelvű publikáció a kulcs. Latin nyelvű munkái valóban elkerülnek a nagy európai egyetemi könyvtárak polcaira, később rangos szakmai méltatást is kap ezek egyikére Göttingenben, az ottani tudományos folyóiratban – igaz, ezt már németül –; míg kantiánus vitapartnerei eleve csak a magyar közönséghez beszélnek, közben pedig megelégszenek egyfajta *in sensu scholastico* kantianizmus tanításával, magyarításával. Rozgonyi magyar nyelvű munkái reflexiók egy nélküle, de nem teljesen ellenére elkezdett magyar nyelvű diskurzusra. Láthatóan nem ezeket szánta filozófiai fő műveinek: zömükben rövid brosúrákról, pamfletekről van szó, amelyekben a szakmai közönségnél szélesebb nyilvánosságot szólít meg. Mégis, ezek az írásai filozófiai szaknyelvükben nem rosszabbak, mint azoknak a szinte csak magyarul író ellenfeleinek a munkái, akik legfőbb érdemének a filozófia magyar nyelvű művelését szokás tekinteni filozófiatörténet-írásunkban. Igaz ez még az olyan szatirikus pamfletekre is, mint *A' pap és a' doctor a' sínlődő Kánt körül* című, főntebb hivatkozott írása. A filozófiai nyilvánosság magyar nyelvűvé válásának folyamatában érdekes momentum, hogy egy véleményezésre hozzá került kantiánus kézirat nyomtatásban is megjelentetett bírálatában ő, a latinista, maga javasolja a szerzőnek a terminusok magyarítását ahelyett, hogy magyar szövegben is az egyébként bevett latin terminusokat használja.²³ A latin

22 Rozgonyi József: *A' pap és a' doctor a' sínlődő Kánt körül*, vagy rövid vizsgálása, főképpen a' Tiszt. Pucz Antal Úr' Elmékedéseinek: *A' Kánt' Philosophiájának fő Resultátumairól*, 's ódalaslag illetése az erköltsi Catechismust Író' Bétsi feleleteinek. In: *Elmész. Szemelvények a régi magyar filozófiából*. Szerk. Kőszegi Lajos – Várhegyi Miklós. Comitatus, Veszprém, 1994. 87–95. Eredeti megjelenése önálló brosúraként: Pest, s. n., 1819. (A kiadási hely megjelölése valószínűleg szándékoltan téves; a kiadvány tipográfiája és papírja teljes mértékben meg egyezik a sárospataki kollégium nyomdájának ezekben az években napvilágot látott egyéb termékeinél, így Rozgonyi más műveinél is tapasztalható kivittel.)

23 Rozgonyi József: Észre-vételek azon még kéz-írásban lévő s a Kánt ízlése szerént készült munkára nézve, mellynek neve: Erköltsi tudományok megrostálása. In: *Galagonya magyarok. Szemelvények a magyar nyelvű filozófiából Apáczeitől*

terminusok segítségével hívása sokatmondó érdekesség akkor, amikor a bírált szerző maga által meghatározott fő feladata egy németül megformulázott gondolatrendszer magyarítása lenne.

Eltérő filozófiai hagyományok és eltérő súlyponti témák a magyar Kant-vitában, háttérben a korabeli politikával

A Kant-vita filozófiai értékelését megnehezíti a historiográfiában nálunk megrögzült *hatástörténetre* összpontosító módszer, amelynek fő célja valamely kiemelt gondolkodó minél korábbi, minél inkább egyértelmű hazai recepciójának a jeleit kimutatni. A sok anyagot felhalmozott, sok hozadékkal rendelkező módszer ugyanis éppen ott lehet félrevezető, ahol az egyszerű recepciótörténetnél bonyolultabb és többirányú nemzetközi kapcsolatok feltérképezéséről, megértéséről és értékeléséről lenne szó. Rozgonyi esetében különösen tisztán látszanak e módszer korlátai. A Kantot Hume-ra visszavezető magyar szerző ugyan valamiképpen beilleszthető a kontinentális Hume-recepció kontextusába, a kanti gondolatokkal Németországban megismerkedő, mégis Kantot bíráló gondolkodó azonban már csak úgy lesz értelmezhető a recepcióelmélet keretében, ha antikantiánus német mestereket kreálnak neki.²⁴ A recepciótörténeti keretbe kódolt értelmezési bizonytalanság jelenik meg a *Dubia* szemelvényes magyar fordításának jegyzeteiben is.²⁵ Ezeknek a buktatóknak az elkerülése érdekében szükséges előbb a vita szereplőinek filozófiai pozícióját és intencióit körvonalazni, majd rátérni a vita menete során megváltozó tematikára, végül megkísérelni, hogy képet adjunk mindennek a magyar filozófiai kultúrára tett közvetlen és távolabbi hatásairól.

A *kantiánus tábor* háttérét röviden összefoglalhatjuk: a mindenkori fősodorbéli német Kant-értelmezések nyomán jár, sokszor csak a

Böhmig. Szerk. Kőszegi Lajos – Várhegyi Miklós. Comitatus, Veszprém, 1992, 162–171. Az eredeti megjelenés adatai: Nádaskay, S. Patak 1813.

24 A Hume-recepcióból kiinduló értelmezésre lásd például Ács Pál: David Hume eszméi a magyar felvilágosodásban. *Világosság*, 2007, 48. évf. 10. szám, 81–92.

25 Rozgonyi József: Kételyek a kanti transzcendentális idealizmus alapelveivel kapcsolatban [részlet]. Ford. és jegyz. Havas László. In: *Magyarországi gondolkodók. 18. század. Bölcsészettudományok I.* Szerk. Tüskés Gábor. Kortárs, Budapest, 2010, szöveg: 153–156., jegyzetek: 853–857. A *Dubia* fordításának dilemmáihoz lásd Guba Ágoston: A *Dubia* magyar fordítása elé. In: Rozgonyi i. m. (1792/2017) 20–22.

népszerűsítő könyvek közvetlen magyarításáról van szó. Természetesen ez sem ilyen egyszerű. Például Krug hazai adaptációja, vagy az az eljárás, ahogyan nyomtatásban megjelent műveiben Köteles Sámuel következetesen elhatárolja Kant etikáját a francia felvilágosodás eszméitől, különösen Rousseau-tól,²⁶ önmagában is érdekes kutatási téma lehet. Az ilyen és ehhez hasonló jelenségeket gyakran egyszerűen cenzurális okokkal magyarázza a filozófiatörténész: a magyar kantiánus tankönyvszerző kerüli az egyenes Kant-hivatkozásokat, ám Krugon keresztül mégis ismerteti Kant filozófiáját, illetve azzal igyekszik elfogadtatni Kantot, hogy elhatárolja Rousseau-tól. A nyilvánvaló cenzurális megfontolásokkal összefonódva azonban mégiscsak ott van a szövegekben a magyar szerző többnyire még ezután feltárandó orientációja és burkolt állásfoglalása saját kora kanti gyökerű filozófiai áramlatainak a vitáiban.

Számunkra azonban most érdekesebb *Kant kritikusa*inak a szándéka és háttere. Közülük Horváth Keresztély János a könnyebben leírható eset: az inkább fizikusként – értsd: természetfilozófusként – ismert, tankönyvei révén valóban európai hírű, a magyarországi fizika történetében is számontartott szerző *A tiszta ész kritikája* néhány szöveg helyének szoros olvasatára vállalkozik a mű mindkét rendelkezésére álló kiadását használva. Arra összpontosít, ami fizikusként is érinti: a tér- és időszemlélet, az *a priori* tudás lehetősége; etikai vagy esztétikai témákat nem is érint. Szellemi háttere még a 18. század közepének jezsuita iskolafilozófiája, ezt megelőző utolsó komolyabb műveit még a század hatvanas éveiben írta. Célközönsége viszont az egész európai filozófusközösség, ezt fejezi ki a címlapon egyedül e munkájában feltüntetett göttingeni akadémiai tagsága.

Rozgonyi József a kanti filozófia átfogóbb bírálatára vállalkozik úgy, hogy *Az ítélőerő kritikáját* még nem vehette a kezébe. Filozófiai háttere is összetettebb: utrechti tanulmányait oxfordi egyetemjárással egészíti ki, a skót *common sense*-iskola híve lesz, vitairata mottójául is angol nyelvű James Bettie-idézetet választ (ez a kötet szinte egyetlen latinra le nem fordított hivatkozása). Rozgonyi brit filozófiai műveltsége alapján az okság felfogására szűkített Kantot visszavezeti Hume-ra, majd Thomas Reid Hume-kritikája alapján kísérli meg az ily módon sajátosan rekapitulált Kant cáfolatát. Miután Göttingenben Reinhold és Halléban Jakob előadásain közvetlen tapasztalatokat szerez a német filozófiai életről, ezt a háttérrel később összeköti Ernst Schulze szkeptikus filozófiájával.

26 Az e tárgyba vágó legfontosabb munkáját lásd Köteles Sámuel: *Az erköltsi filo'sofjának eleji. I-II.* A' Réform. Kollégium betűivel, M. Vásárhely, 1817.

A magyar Kant-kritika e két korai csúcsteljesítményének tematikáját ismerve feltűnő, hogy kantianus ellenfeleik szinte kizárólag morálfilozófiai írásokkal jelentkeznek. A korabeli hatalom vallási érzékenysége és intoleranciája mellett, ami Kant betiltásához vezetett, jelentős mértékben rajtuk is múlott, hogy a magyar Kant-vita középpontjába az etikai kérdések kerültek. A vita magyar nyelvűvé válása, ezzel együtt a szélesebb közönség elé kerülése és politizálódása néha meglehetősen alacsony szintűvé tette a diskurzust. Egyik oldalon állt a vallást és erkölcsöt felforgató kantianizmus vádja: e nézet szerint „az *aufklärer*, kantianus és jakobinus három szó, amelyeknek ugyanaz a jelentésük”.²⁷ A másik oldalon, a kantianizmussal rokonszenvező populáris publicisztikai írásokban már egyenesen úgy vetődött fel a kérdés, hogy a magyar közerkölcsöknek vagy a kanti etikát kell követniük, vagy hedonizmusba sülyed a nemzet.²⁸ A példaként idézett, egyébként egykori tanítványa által írott publicisztikára válaszul írja Rozgonyi filozófiatörténeti helyreigazításként utolsó munkáját *Arisztiposz védelmében*.²⁹

A kantianus gondolkodás továbbélése a magyar filozófiai hagyomány későbbi korszakaiban

A magyar kantianusok első nemzedékének eredményeit visszaigazolta az a gesztus, hogy a reformkorban kánonba foglalandó hagyományként egy kantianus morálfilozófiai munkát, Köteles Sámuel poszthumusz antropológiáját iktatja be az akadémia.³⁰ Innen eredeztethető azután a következő évtizedek magyar filozófiájának és politikai eszmetörténetének számos sajátsága: a reformkor haszonelvű közbeszédének és nagyjából kantianus morálfilozófiai közmeggyőződésének ellentéte, amelynek kibékítésére a korabeli politikafilozófia tett figyelemre méltó kísérletet;³¹ majd az is, hogy a hegelianizmus soha nem lesz domináns diskurzus

27 „Aufklärer, Kantianer, Jakobiner sind drey Nennworte, welche die nämliche Bedeutung haben.” Peter Miotti: *Ueber die Falschheit und Gottlosigkeit des Kantischen Systems nebst einer Antwort auf A. Kreils Bemerkungen über die jüngste Schrift des Herrn Miotti*. Mathias Andreas Schmidt, Wien, 1801, 642.

28 Lásd például Ungvárnémeti i. m.

29 Rozgonyi: i. m. (1822).

30 Köteles Sámuel: *Philosophiai antropológia*. Kiad. a Magyar Tudós Társaság. A' Magyar Kir. Egyetem' betűivel, Budán, 1839.

31 Lásd például Szontagh Gusztáv: *Propylaeumok a társasági philosophiához, tekintettel hazánk viszonyaira*. Emich Gusztáv, Budán, 1843.

nálunk, ellentétben néhány szomszédunkkal. Később ebből a fajta, inkább a morálfilozófiára összpontosító korai magyar Kant-képből ered az a neokantianizmusba való, más hagyományokhoz képest talán inkább zökkenőmentes átmenet a magyar filozófiai gondolkodásban, miközben például a tér és idő kanti fogalma csak kivételképpen jelenik meg kiindulásként, például Posch Jenőnél.³² A Kant-recepció és a neokantianizmus összefüggésének kapcsán olyan megfogalmazásokkal találkozhatunk a szakirodalomban, hogy például Vandrák András pályáján nem különíthető el élesen a Kant-recepció első hulláma a későbbi neokantiánus összefüggésektől.³³ Megkockáztatható, hogy a „morálfilozófus Kant” magyar hagyománya lesz majd a távoli háttére Böhm Károly axiológiai fordulatának is.³⁴

32 Posch Jenő: *Az idő elmélete. Az e tárgyra vonatkozó főbb filozófiai nézetek ismertetésével és kritikájával. I. rész: Elmélet. II. rész: Történelem.* Dobrowsky és Franke, Budapest, 1896–1897.

33 Vandrák filozófiájára Mészáros András írásai hívták fel a figyelmet a legkorábbi erről szóló monográfiájától kezdve, lásd Mészáros András: *Vandrák András filozófiai rendszere.* Madách, Pozsony, 1980.

34 E téren a legfontosabb munkáját lásd Böhm Károly: *Az Ember és Világa. Philosophiai kutatások. III. rész: Axiológia vagy értéktan.* Stein János, Kolozsvár, 1906. Böhm értelmezésének kérdésében Ungvári Zrínyi Imre írásaihoz utalom az olvasót; két összefoglaló monográfiáját, melyek nézeteinek az alakulását is tükrözik, lásd Ungvári Zrínyi Imre: *Öntételezés és értéktudat. Böhm Károly filozófiája.* Pro Philosophia Kiadó, Kolozsvár, 2002; Ungvári Zrínyi Imre: *Egy életmű „képződésének” konstellációi. Böhm Károly filozófiájának utóélete.* 2. jav. kiad. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2024.

1962, Sátoraljaújhely – egyetemi doktor (filozófiatörténet), PhD (irodalomtudomány), PhD (politikafilozófia); filozófiatörténész, az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Filozófiai Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa. Fő kutatási területe a magyar filozófia története, a 19. századdal a középpontban. Néhány újabb publikációja: *Hogyan konstruáljunk filozófusi életműveket és nemzeti filozófiatörténeteket?* (2022), *The Usage of the Common Sense in the Public Philosophy of European*

Számunk szerzői

Modernity (2022), *Filozófiatörténet-írási rekonstrukciók, szerzők összekiadásai és a források. Esettanulmány a szerzői személyiség megalkotásáról a filozófiatörténetben* (2021), Mester Béla – Rafał Smoczyński (szerk.): *Lords and Boors – Westernisers and ‘Narodniks’. Chapters from Polish and Hungarian Intellectual History* (2020), *A Gap between Public and Professional Philosophy. The Case of Sensus Communis (Common Sense) and its Enemies* (2020).